

ЗВІТ

**ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МОНІТОРИНГУ
МОВИ ВОРОЖНЕЧІ В УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ
[2014]**

ПРОЕКТ «БЕЗ КОРДОНІВ» / ГО ЦЕНТР «СОЦІАЛЬНА ДІЯ»

КИЇВ / 2015

Проект «Без Кордонів» ГО «Центр «Соціальна Дія»: ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МОНІТОРИНГУ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ В УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ (2014). К., 2015.

Публікація здійснена в рамках проекту “Мова ворожнечі та упередження в українських ЗМІ: моніторинг, аналіз та запобігання”, здійсненого за підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні. Зміст публікації не є відображенням офіційної позиції Посольства Королівства Нідерландів в Україні

Деякі права застережено відповідно до Міжнародної Публічної Ліцензії Creative Commons Із Зазначенням Авторства – Некомерційна 4.0

ВСТУП	4
МЕТОДОЛОГІЯ МОНІТОРИНГУ	6
КОНТЕКСТ МОНІТОРИНГУ	10
ОГЛЯД ТЕНДЕНЦІЙ І РЕЗУЛЬТАТІВ	13
РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГУ ЗА ТИПАМИ ЗМІ	22
ВИСНОВКИ	34

ВСТУП

«Якщо думки нівечать мову —
то й мова може нівечити думки».

Джордж Орвел

Проблематика «мови ворожнечі», яка ще кілька років тому в Україні була предметом зацікавленості та діяльності невеликих громадських організацій та ініціатив, — зараз широко обговорюється у медіа-професійній та правозахисній спільноті, є предметом уваги дослідників та активістів, державних структур і міжнародних організацій.

Проект «Без кордонів» громадської організації «Центр Соціальна Дія» опікується дослідницькою, інформаційною та освітньою діяльністю, пов'язаною із «мовою ворожнечі», протягом понад п'яти років. За цей час занепокоєні організації та спільноти намагалися протидіяти поширенню упереджень, стигматизації та ворожості до окремих груп і спільнот за допомогою засобів масової інформації, часом намагаючись узагальнити власний досвід. Однак із плином часу дедалі відчутнішою ставала нестача системного моніторингу використання мови ворожнечі в українському медіа-просторі. Моніторинг, проведений протягом досить тривалого періоду часу, дозволяє, поміж іншим:

- визначити найвразливіші групи, щодо яких застосовують мову ворожнечі. Саме такі групи, найчастіше, потерпають від дискримінаційних дій з боку державних структур, або ж проявів ксенофобії у суспільстві;
- відслідковувати рівень напруженості у суспільстві стосовно окремих груп чи спільнот, або ж між спільнотами;
- отримати фактичні дані для аналізу і оцінки як дотримання професійних стандартів у журналістському середовищі, так і поширеності упереджень та стереотипів у суспільстві;
- шляхом співвіднесення подій і використання мови ворожнечі у ЗМІ — побачити, як впливає медіа-висвітлення на ставлення до окремих спільнот;
- отримати результати, які можуть прислужитися для реформування медіа-практик та просування громадської відповідальності журналістики.

Саме тому Проект «Без кордонів» був надзвичайно втішений, отримавши можливість, завдяки підтримці з боку Посольства Королівства Нідерланди, провести річний моніторинг

використання мови ворожнечі в обраних загальнонаціональних ЗМІ України. Результати саме цього моніторингу викладено у звіті, який ви зараз читаете.

Однак українська дійсність внесла свої корективи до наших планів і роботи — і радикальні. Підготовчий етап моніторингу мав розпочатися 1 грудня 2013 року, а його здійснення — у січні 2014-го. Події, які розгорталися в Україні у цей час, докорінно змінили досліджуваний ландшафт і не могли не вплинути на нас самих. До частини викликів, треба визнати, команда проекту — і монітори, й аналітики — не були готові, бодай тому, що передбачити їх ніхто не міг. Всі учасниці й учасники проекту, в різній мірі, були залучені до протестів Майдану, подекуди — опиняючись у тих місцях, де того вимагало обстоювання громадянських свобод і прав людини у критичні моменти повстання. По тому — допомога тим, хто мав залишити окупований Крим, підтримка внутрішньо переміщених осіб та участь у волонтерському і реформаторському громадському рухах були для нас, як

і для багатьох мешканців і мешканок України, пріоритетом. Ми свідомі того, що це не могло не відбитися на якості моніторингу, і внесло свої корективи до його масштабів і точності. Однак ці збурення, за нашою оцінкою, не завадили отримати внаслідок моніторингу важливі результати. Співставлення часової та подієвої шкали із отриманими даними дозволяє відслідкувати як зростання напруження та радикалізацію настроїв в українському суспільстві, так і зміщення фокусу мови ворожнечі з одних груп та спільнот на інші; вказує на ризики і може слугувати підставою для пересторог стосовно зростання негативних настроїв щодо деяких із них; і — що ми вважаємо чи не найважливішим результатом моніторингу — може надати фактичний матеріал, потрібний для покращення ситуації з використанням мови ворожнечі в українських ЗМІ.

Свідомі проблемних місць нашого проекту, і у жодному разі не претендуючи на винесення остаточних діагнозів, — ми просимо розглядати його результати як постановку

проблеми та стимул до фахового обговорення. І, звичайно, — як матеріал, що може прислужитися у покращенні ситуації як медіа-середовища, так і різних українських спільнот. Для спільного блага.

МЕТОДОЛОГІЯ МОНІТОРИНГУ

/ ІНТЕРНЕТ ЗМІ
/ ДРУКОВАНІ ЗМІ
/ ТЕЛЕБАЧЕННЯ

Поняттю «мова ворожнечі» (іноді також використовують синонімічне «мова ненависті») дано кілька визначень, відмінних одне від одного. Поміж найвідомішими — визначення, дане Комітетом міністрів Ради Європи, згідно із яким «мовою ненависті» є

«всі форми висловлювань, які поширюють, підбурюють, заохочують чи виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм або інші форми ненависті, що ґрунтується на нетерпимості, у т. ч. нетерпимості, що знаходить своє вираження у войовничому націоналізмі й етноцентризмі, дискримінації та ворожості стосовно меншин, мігрантів і осіб іммігрантського походження»

(Рекомендація № 97(20)).

Однак застосування такого визначення пов'язане із певними складнощами — передовсім через його обмеженість напівзакритим переліком ознак.

У нашому проекті для якісної оцінки медіа-повідомлень використовувалася методологія моніторингу мови

ворожнечі, розроблена інформаційно-аналітичним центром «СОВА» (Росія)¹, із певними незначними модифікаціями. Найзагальніше якісне визначення мови ворожнечі, яким ми користувалися для цілей даного дослідження, також є (дещо модифіковане) визначення експертів «СОВИ». Згідно із ним,

«мова ворожнечі — це некоректні висловлювання на адресу етнічних, релігійних, певних соціальних груп та спільнот, або ж на адресу окремих індивідів як представників/представниць цих спільнот»².

¹ Протягом останніх років ІАЦ "СОВА" (www.sova-center.ru) вдався до змін своєї методології. Однак ми використовували попередню, найбільш вживану, версію. Для детального розбору методології див., зокрема: Язык вражды против общества (сб. статей). / сост.: А. Верховский. – М.: Центр «Сова», 2007. (доступне онлайн у форматі PDF за адресою: www.sova-center.ru/files/books/hs07-text.pdf [посилення перевірено 20 листопада 2015 р.]).

² Слід окремо зазначити, що цей, як і більшість інших підходів до розуміння мови ворожнечі, не розглядає політичні партії та об'єднання, як і прихильників чітких політичних ідеологій, в якості її об'єктів, — та із застереженням ставляться до позначення в якості об'єктів мови ворожнечі молодіжних субкультур.

Відповідно до обраної методології, об'єктом моніторингу стали наступні види мови ворожнечі:

А. заклики до насильства (тобто у зв'язку з конкретною ситуацією, із зазначенням об'єкта насильства; проголошення насильства допустимим засобом у своїх статтях, повідомленнях і т.п. — у тому числі й у вигляді прямих закликів до насильства щодо групи);

В. пряме підбурювання до дискримінації, у тому числі у вигляді загальних гасел;

С. завуальовані заклики до насильства і дискримінації (пропаганда «позитивних», історичних або сучасних, прикладів насильства або дискримінації; вирази на кшталт «добре б зробити з ...», «давно час ...» і т.п.);

Д. створення негативного образу етнічної, релігійної чи певної соціальної групи (пов'язане не з конкретними подієвими звинуваченнями, а радше передані ширшими термінами, загальним змістом чи інтонацією тексту або фрагмента тексту);

Е. виправдання історичних випадків насильства і дискримінації (вирази на кшталт «турки різали вірмен в 1915 році в порядку самооборони»);

Є. публікації та висловлювання, які піддають сумніву загально визнані історичні факти насильства і дискримінації (наприклад, масштаби Голокосту чи твердження, що «чеченців вислали за те, що вони стали на бік Гітлера»);

Є. твердження про неповноцінність (нестача культурності, інтелектуальних здібностей, нездатність до творчої праці) тієї чи іншої етнічної чи релігійної, або певної соціальної, групи як такої (на кшталт «вони придатні тільки для підмітання вулиць»);

Н. твердження про історичні злочини тієї чи іншої етнічної чи релігійної групи як такої (на кшталт «вони завжди вдавалися лише до насильства», «вони завжди змовлялися проти нас»);

І. твердження про кримінальність тієї чи іншої етнічної або релігійної групи (наприклад, «усі вони — злодії»);

Д. твердження про моральні недоліки тієї чи іншої етнічної чи релігійної групи («євреї користолюбні», «цигани — обманщики» — даний вид слід відрізнити від твердження культурної чи інтелектуальної неповноцінності);

К. міркування про непропорційну перевагу тієї чи іншої етнічної або релігійної групи в матеріальному достатку, представництві у владних структурах, пресі і т.д.;

Л. звинувачення в негативному впливі тієї чи іншої етнічної, релігійної або певної соціальної групи на суспільство, державу («розмивання національної ідентичності», «підривання традиційних цінностей» тощо);

М. згадка етнічної чи релігійної групи або її представників як таких в принизливому або образливому контексті (у тому числі у кримінальній хроніці або просто при згадці етноніма);

Н. заклики не допустити закріплення в регіоні (районі, місті і т.д.) представників тієї чи іншої етнічної чи релігійної групи (наприклад, розмірковування

8 МЕТОДОЛОГІЯ МОНІТОРИНГУ

про неприпустимість будівництва мечеті у «православному місті»);

О. цитування явно ксенофобних висловлювань і текстів без коментаря, визначального розмежування між позицією інтерв'юйованого і позицією журналіста; аналогічно — надання місця в газеті для явної ксенофобної пропаганди без редакційного коментаря чи іншої полеміки;

Р. звинувачення групи в спробах захоплення влади або в територіальній експансії (в буквальному розумінні, на відміну від закликів не допустити закріплення в регіоні);

Q. заперечення громадянства (тобто згадка про громадян як про іноземців чи «не-громадян» через їх етнічну ідентифікацію).

ВИБІРКА

Моніторинг включав перегляд та аналіз матеріалів, опублікованих в

інформстрічках інформгенства та в загальнонаціональних інтернет-ЗМІ, загальнонаціональних друкованих ЗМІ та у новинних випусках центральних телеканалів відповідно до визначеної вибірки та визначених часових проміжків. Кожен випадок вживання у повідомленні чи матеріалі «мови ворожнечі» фіксувався окремо, незалежно від того, чи було це частиною авторського тексту, чи цитати, чи негативно оцінюваної автором позиції когось іншого. Якщо в одному матеріалі фіксувалося кілька випадків застосування мови ворожнечі щодо різних об'єктів – кожен із них фіксувався окремо. Моніторинг коментарів користувачів/читачів електронних видань та соціальних мереж не проводився через обмеженість ресурсів та специфіку використання коментаторських майданчиків для реклами, пропаганди та організованих інформаційних кампаній. Попри це, варто зазначити, що необхідність такого моніторингу входить до кола питань стосовно відповідальності ЗМІ за контент, який міститься їх на сайтах.

У рамках даного моніторингу ми не могли відстежувати регіональні та місцеві ЗМІ, — однак вважаємо цей сегмент української журналістики надзвичайно важливим для майбутніх моніторингов. Не в останню чергу, він заслуговує на увагу тому, що тут ситуація з використання мови ворожнечі, за наявними спостереженнями, може відчутно відрізнитися від того, що продукується загальнонаціональними ЗМІ. Також цікавим для аналізу було би співставлення результатів моніторингу використання мови ворожнечі у різних регіонах України, співвіднесені із розвитком подій у країні.

Новинні стрічки (передовсім Інтернет-ЗМІ)

Загалом у рамках моніторингу відстежувалася інформаційна стрічка агентства «Інтерфакс-Україна» за період від 01.01.2014 по 31.12.2014; розділ «Новини» сайту української служби «Радіо Свобода» за період від 01.03.2014 по 31.12.2014; розділ «Новости» інформаційного сайту «Корреспондент» за період від

01.03.2014 по 31.12.2014; розділ «Новини» інтернет-видання «Українська правда» за період від 01.03.2014 по 31.12.2014.

Відбір джерел у даному блоці здійснювався, виходячи з поширеності та популярності ЗМІ. «Інтерфакс-Україна» є одним з провідних інформаційних агентств, стрічку якого отримують про відні засоби масової інформації.

Відбір новинних та інформаційно-аналітичних сайтів здійснювався з урахуванням рейтингів популярності інтернет-ЗМІ.

Друковані ЗМІ

В рамках моніторингу друкованих ЗМІ, було проведено огляд матеріалів та враховано в моніторингу виявлені прояви мови ворожнечі у наступних виданнях: «Зеркало Недели», «Фокус», «Корреспондент», «Український тиждень», «Факты», «Сегодня», «Комсомольская правда в Украине», «Аргументы и Факты в Украине», «Экспрес-Газета», «День», «Газета по-українськи», «Вести», «Україна

молода», «Время.UA», «Журналіст України»³.

Відбір друкованих ЗМІ здійснювався із урахуванням того, щоби у вибірці були представлені як щоденні видання, так і тижневики — різної спрямованості, формату та мови публікації. Оскільки охопити усі обрані видання в рамках теперішнього моніторингу не було можливим — по певному періодові моніторингу іноді відбувалася заміна одного видання іншим. Також протягом моніторингу було ухвалено рішення про припинення (або ж навпаки, початок) моніторингу тих чи інших видань, —

³ «Зеркало Недели» — щотижневий випуски 25.01.2014 по 31.05.2014 р., «Фокус» — щотижневий випуски з 24.01.2014 по 11.07.2014, «Корреспондент» — щотижневий випуски з 10.01.2014 по 24.10.2014, «Український тиждень» — щотижневий випуски з 16.01.2014 по 06.11.2014, «Факты» - щоденні випуски з 05.03.2014 по 10.12.2014, «Сегодня» — щоденні випуски з 03.03.2014 по 30.10.2014, «Комсомольська правда» — щоденні випуски з 01.03.2014 по 06.10.2014, «Аргументы і Факты в Україні» - щотижневий випуски з 02.07.2014 по 30.09.2014, «Экспрес-Газета» — з 14.03.2014 по листопад 2014, «День» — з 05.05.2014 по 4.12.2014, «Газета по-українськи» — з 14.03.2014 по 03.10.2014, «Вести» — з 05.03.2014 по 09.12.2014, «Україна молода» — щоденні випуски із 19.03.2014 по 04.11.2014, «Время.UA» — тижневий випуски з 17.05.2014 по 13.12.2014, «Журналіст України» — випуски за листопад 2014 року.

виходячи з отриманих результатів на конкретному етапі моніторингу і беручи до уваги необхідність дотримання репрезентативності видань різного спрямування. Також треба визнати менше охоплення моніторингом друкованих видань протягом січня-лютого 2014 року, зумовлене як об'єктивними, так і суб'єктивними (ступінь залучення моніторингової команди проекту до подій Майдану) факторами.

Телебачення

Для моніторингу було обрано інтернет-версії новинних випусків (одного на день) 7 українських телеканалів, а саме: 1+1 (випуски новин ТСН — 19-30), Інтер (Подробности 20-00), Новий канал (Репортер — 18-00), ICTV (Факти — 18-45), Тvі (Сьогодні — 18-00), Україна (События — 19-00), СТБ (Вікна-новини — 18-00).

На жаль, більшого охоплення телемовлення за наявних ресурсів досягти не було можливим, — тож ми розуміємо обмеженість нашого моніторингу цього блоку ЗМІ. Водночас, проведений моніторинг був системним і призвів до значимих результатів. ■

КОНТЕКСТ МОНІТОРИНГУ

Перші місяці моніторингу припали на період Євромайдану та зміни владної верхівки, окупації та анексії Криму Російською Федерацією.

Ці події, а пізніше — початок війни на Сході України, змінили долі мільйонів людей. Дедалі поширенішим ставало тиражування стереотипів та цитування журналістами явно ксенофобних висловлювань політиків та чиновників.

Протягом цих подій було дуже видимим те, як мова ворожнечі у дискурсі створює негативні суспільні уявлення щодо меншин та окремих груп населення, питома вага яких у медіа-текстах змінюється відповідно із розвитком суспільно-політичної ситуації та ретрансляцією її у ЗМІ.

Пізніше, у другій половині року, акцент почав зміщуватися на вимушених переселенців, людей, що залишилися на окупованих територіях (передовсім — територіях так званих «ДНР» та «ЛНР»), а також (меншою мірою і дещо несподівано) на жінок та дівчат.

Усі ці події, безумовно, мали вплив на процес та результати моніторингу мови ворожнечі.

У порівнянні з періодом планування моніторингу, з'явилися нові групи, щодо яких ЗМІ використовували/ цитували мову ворожнечі, наприклад — внутрішньо переміщені особи (ВПО). Оскільки початкова методологія моніторингу не включала ВПО в якості потенційних об'єктів мови ворожнечі, ми почали слідувати за такими проявами лише в серпні-вересні 2014 року у відповідь на суспільні тенденції. Складність такого моніторингу полягає також і в тому, що група переселенців та група «мешканці/вихідці зі Східної України» де у чому має спільні характеристики, хоча так само має і вагомий відмінності. Ми виділяли ці дві категорії окремо, хоча усвідомлюємо, що інколи таке розмежування виключає врахування кумулятивних упереджень щодо обох груп.

З'явилися не тільки нові групи, але й нові слова або вислови для їх позначення, як і позначення груп, що вже існують. В деяких випадках (наприклад, Євромайдану) такі слова створювалися із появою явища. В інших — слова, які вже існували до

того, набували ширшого вжитку або негативного забарвлення (особливо це стосується регіональних відмінностей). Оскільки такі вислови часто породжують та/або підсилюють стереотипи, ми включили використання таких слів до списку проявів ворожнечі, на які варто звертати увагу в процесі моніторингу.

- Варто зауважити, що частота цитування російських політиків та інших публічних осіб в умовах конфлікту значно зросла у порівнянні з періодом планування моніторингу (і незрівнянно вагомішу частку обіймало цитування їх ксенофобних висловів). Звідси й результати, в яких такі цитати відіграють значну роль. Тим не менш, незалежно від авторів цитованих висловлювань та їх оцінок, масоване цитування мови ворожнечі «закріплювало» її у медіа-просторі та у загальній тональності висвітлення, і до того ж — далеко не завжди супроводжувалося дотриманням професійних стандартів.

Тож варто вказати, що ми не враховували громадянство/належність політиків та діячів, цитати яких наводяться у матеріалах ЗМІ, в процесі аналізу цитованих висловлювань.

■ Як уже згадувалося вище, поміж новими групами, які з'явилися в цей період в українському суспільному дискурсі, були учасники Майдану. Як така, група не входила (і не могла входити початку на етапі планування моніторингу) до списку потенційних об'єктів мови ворожнечі. Однак ми таки вирішили виокремити «прихильників Майдану» до окремої групи і враховувати прояви мови ворожнечі щодо них. Основною причиною такого рішення було те, що однією з цілей моніторингу було відслідковування зміни рівень напруженості у суспільстві стосовно окремих груп чи спільнот, або ж між спільнотами. У січні 2014 року учасники Майдану та ті, хто підтримували протестний рух, сприймалися як окрема спільнота з конкретними притаманними ознаками та характеристиками, які виходили за рамки суто політичних поглядів

чи ідеологій. Крім цього, це також допомогло намагатися отримати пояснення тенденцій вживання мови ворожнечі проти інших груп у цей самий період.

■ В процесі моніторингу однією із важливих, і часом — несподіваних, проблем, які постали перед моніторами, стало врахування мови ворожнечі щодо росіян за ознакою етнічності та/або громадянства. Подекуди в україномовних джерелах було не до кінця зрозуміло, чи мову ворожнечі застосовано щодо етнічної групи «росіяни» («русские»), чи щодо «росіян»-громадян Російської Федерації («россияне»), чи ці слова вжито на позначення дій держави РФ та її представників. Тож у моніторингу були враховані як випадки використання мови ворожнечі за ознакою етнічності та громадянства, так і приклади, коли етнонім використовувався таким чином, що виявляв конкретний зміст висловлювання, а також його об'єкт, було неможливо, але вживання містило узагальнення щодо росіян/«русских»/«россиян».

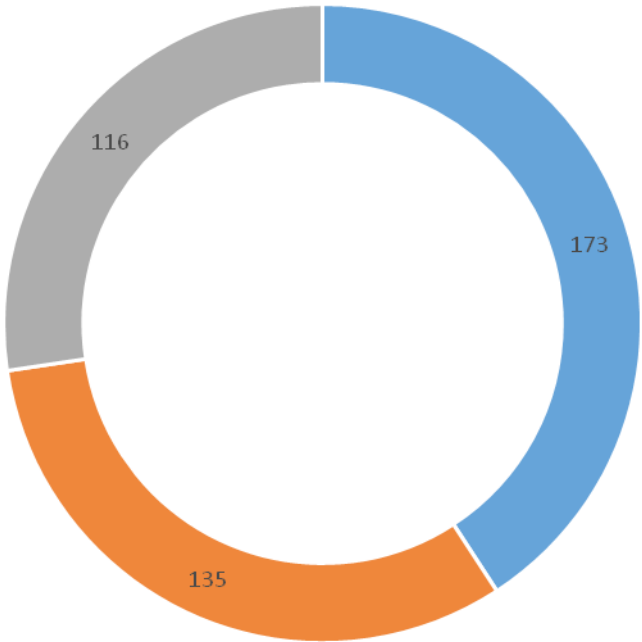
12 КОНТЕКСТ МОНІТОРИНГУ

- В моніторингу також відображені тенденції розділення за регіональним походженням. Лінія розподілу «Схід — Захід» із часом ставала більш чітко вираженою в моніторингу, супроводжуючись конструюванням стверджуваних характеристик даних груп, відмінностей між ними, приписуваних цим групам вад тощо. Слід зазначити, що у місяці протестів Майдану опоненти протестувальників нерідко ототожнювали їх у висловлюваннях з мешканцями Західної України, і навпаки: подекуди опонентів Майдану ідентифікували як вихідців зі Сходу/Півдня країни. Із початком окупації та війни на частині території України регіональна ідентифікація набула інших рис.

Контекст досліджуваного часового проміжку був різко відмінним як від попереднього, так і від наступного періодів. Події розвивалися дуже швидко, і рівень напруження у суспільстві та його причини створили унікальний ландшафт

подій. Через це хотілося би застерегти від невиправдано узагальненого поширення деяких даних моніторингу на тривалішу ситуацію в українському медіа-просторі. Так, поміж об'єктами мови ворожнечі у період, що аналізується, відсутні такі групи, як «мігранти» або «біженці». Водночас, якби до періоду моніторингу входили жовтень-листопад 2013 р. — то можна було би, з високою долею імовірності, очікувати появу такого об'єкту, як «мігранти» (на тлі висвітлення українськими ЗМІ актів масового ксенофобного насильства у московському районі Бірюльово Західне). Проведення ж моніторингу влітку-восени 2015 р., за спостереженнями, не просто зробило б видимою мову ворожнечі щодо біженців, — а й могло б вивести цю групу в першу п'ятірку за кількістю згадувань у негативному ключі (на тлі т.зв. «біженської кризи» у Європі та терористичних нападів у Парижі). Тож наведені результати моніторингу характерні, передовсім, для 2014 року.

ОГЛЯД
ТЕНДЕНЦІЙ
І РЕЗУЛЬТАТІВ

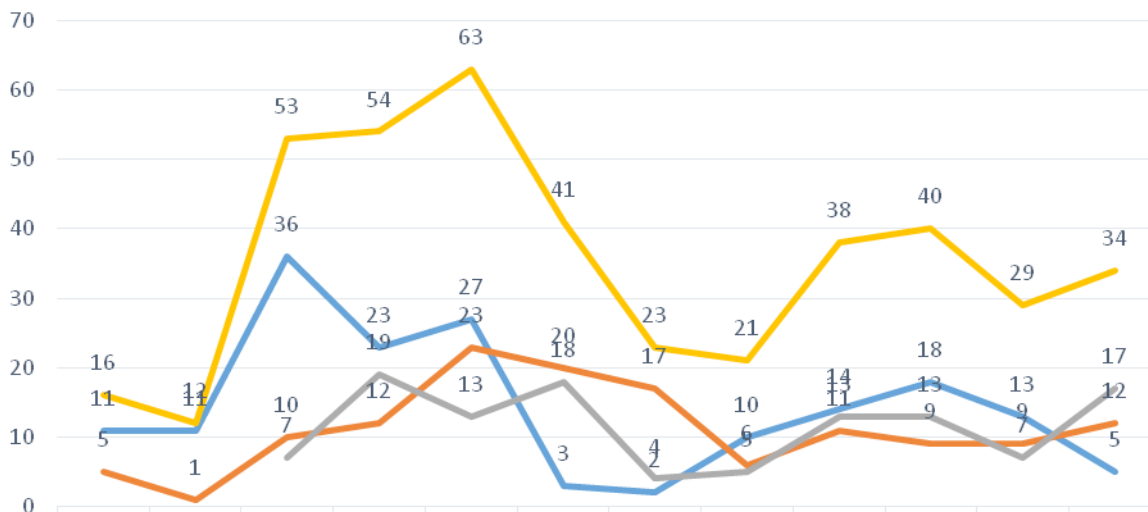
■ Друковані ■ Інтернет ЗМІ ■ Телебачення

За період моніторингу нами було виявлено 424 випадки використання мови ворожнечі.

14 ОГЛЯД ТЕНДЕНЦІЙ І РЕЗУЛЬТАТІВ

В період моніторингу пік кількості проявів мови ворожнечі для всіх трьох типів ЗМІ, а також загальної кількості, мав місце у березні-квітні 2014 року:

Прояви мови ворожнечі щомісячно (за типами ЗМІ)

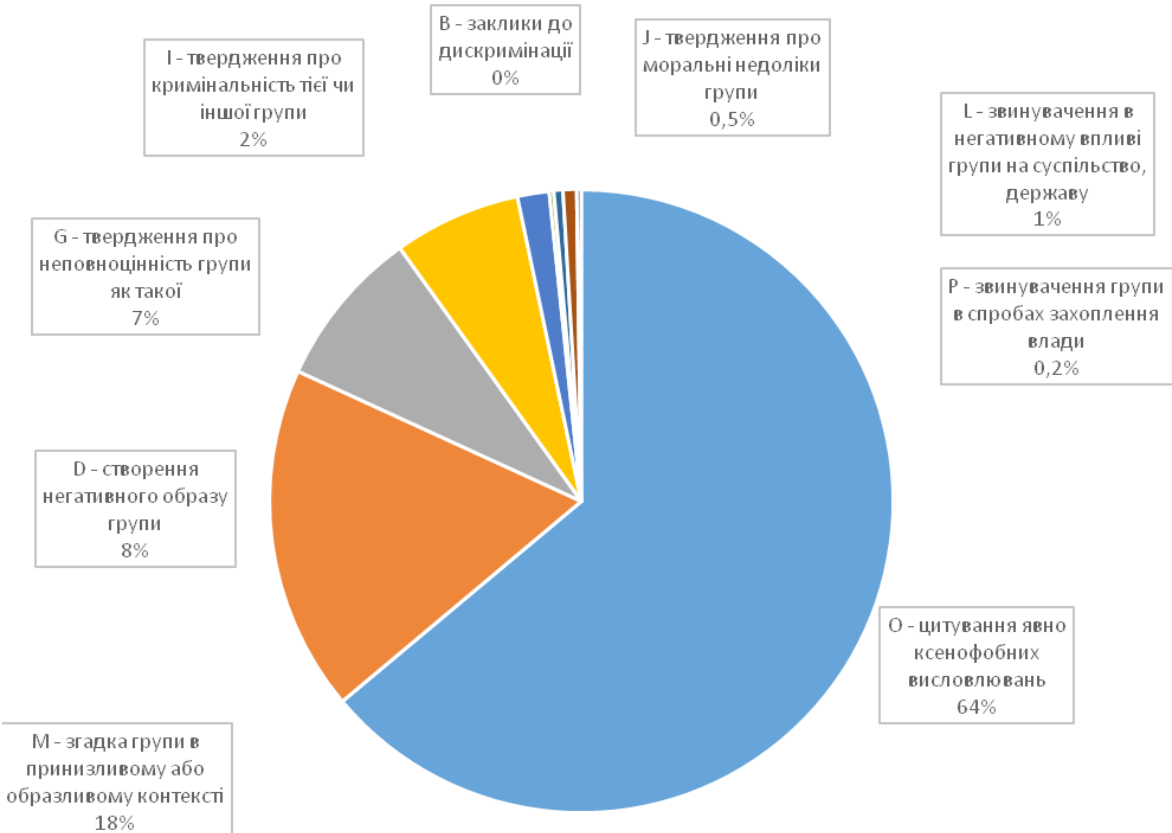

Тип ЗМІ	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
Друківані	11	11	36	23	27	3	2	10	14	18	13	5
Інтернет ЗМІ	5	1	10	12	23	20	17	6	11	9	9	12
Телебачення			7	19	13	18	4	5	13	13	7	17
Всього	16	12	53	54	63	41	23	21	38	40	29	34

ПРОЯВИ ЗА ВИДАМИ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ

Протягом періоду моніторингу у ЗМІ найчастіше зустрічалося цитування ксенофобних висловлювань, а також згадки групи в образливому контексті та звинувачення у негативному впливі на державу та суспільство. Ця тенденція характерна для всіх трьох типів ЗМІ, які відстежувалися — тож у діаграмі наведено загальну картину.

Види мови ворожнечі, зафіксовані під час моніторингу

ОБ'ЄКТИ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ

В період моніторингу мова ворожнечі використовувалася стосовно 45 груп, виокремлених за ознаками етнічності, релігійних поглядів, ґендеру, громадянства, сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності, регіонального походження, сімейного становища та соціального статусу.

Найбільшу кількість проявів мови ворожнечі було зафіксовано щодо українців. Під час моніторингу в цій категорії зафіксовано як вживання пейоративної лексики, так і використання узагальнень щодо «українців» (які застосовувалися як щодо етнічних українців, так і щодо громадян/мешканців України).

Друга за кількістю проявів згадувань мови ворожнечі група — росіяни, згадування яких в моніторингу враховувалося як в контексті етнічності (представленої, передовсім, зневажливими етнонімами), так і за використання слів «росіяни» або «русские» на позначення громадян Росії та росіян за походженням.

Ця категорія не включала російськомовних жителів України, які представлені окремою категорією.

Третя за чисельністю проявів група — чеченці. Згадки про «чеченців» у складі озброєних загонів, які брали участь на антиукраїнському боці у конфлікті на Сході України, слугували виокремленню саме цієї групи з-поміж учасників конфлікту, і супроводжувалися узагальненнями щодо цілої етнічної групи на основі дій окремих осіб, а також відвертими упередженнями.

Виокремлення «вихідців з Кавказу» теж увійшло до п'ятірки «лідерів» за кількістю згадувань. У більшості випадків не надавалося ніяких подальших пояснень або уточнень щодо конкретної етнічної приналежності або національності.

Також у «п'ятірці» — кількість проявів мови ворожнечі щодо ЛГБТ-спільноти. Варто зауважити, що, на відміну від інших груп, зазначених вище, журналісти щодо цього об'єкту мови ворожнечі вживали більше власних виразів, аніж цитували інших.

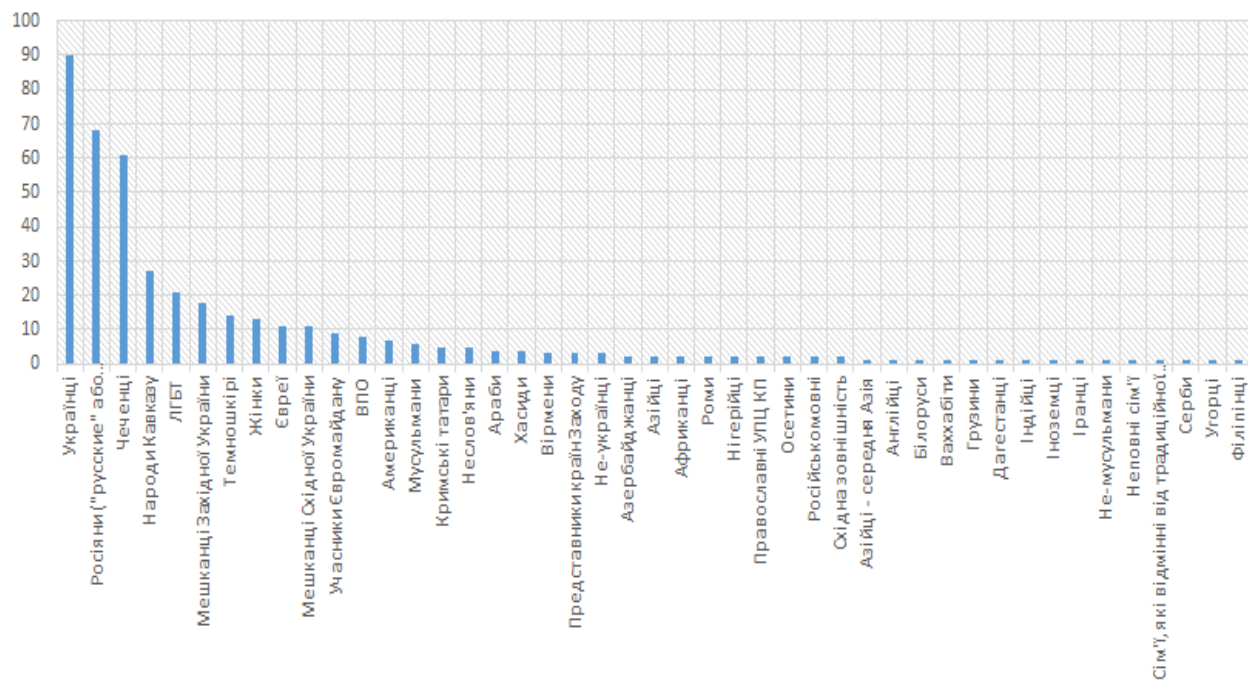
«Розмаїття» груп

Поміж групами, щодо яких було помічено вживання мови ворожнечі, були такі, які традиційно є об'єктами стереотипів і не мають конкретного визначення, крім як в уяві того, хто цим стереотипом керується. Яскравий приклад — люди «східної зовнішності» — група, про яку автори згадали в негативному тоні без будь-яких уточнень щодо конкретних характеристик. Тим не менш, не обійшли увагою і конкретні країни — жителі/вихідці з Індії, Ірану, Нігерії, Угорщини, Сербії, Грузії, Осетії, Дагестану та Філіппін — згадувалися ЗМІ з використанням мови ворожнечі.

Тим не менш, фіксація лише кількісних показників використання мови ворожнечі не є достатньою для розуміння ситуації. Важливо також те, в якому контексті (за видами мови ворожнечі) згадується та чи інша група.

Саме тому важливо також дослідити, які види мови ворожнечі стосувалися тієї чи іншої групи.

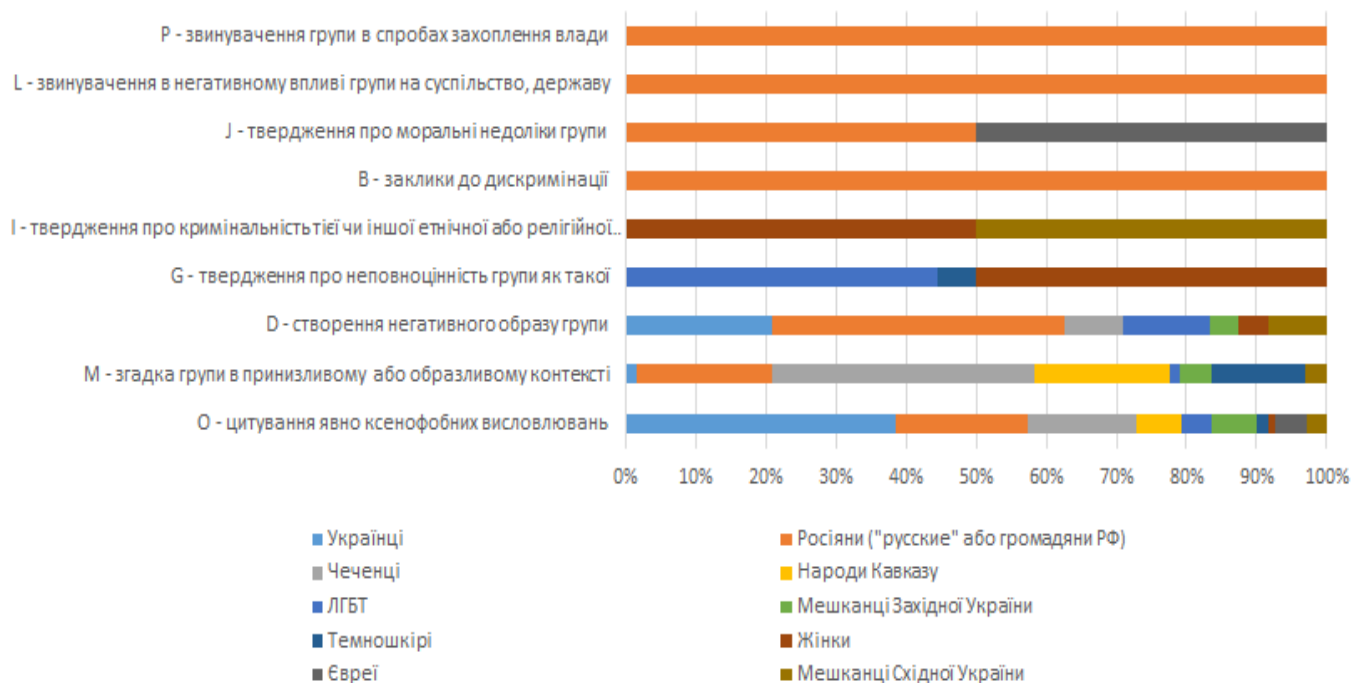
Об'єкти мови ворожнечі

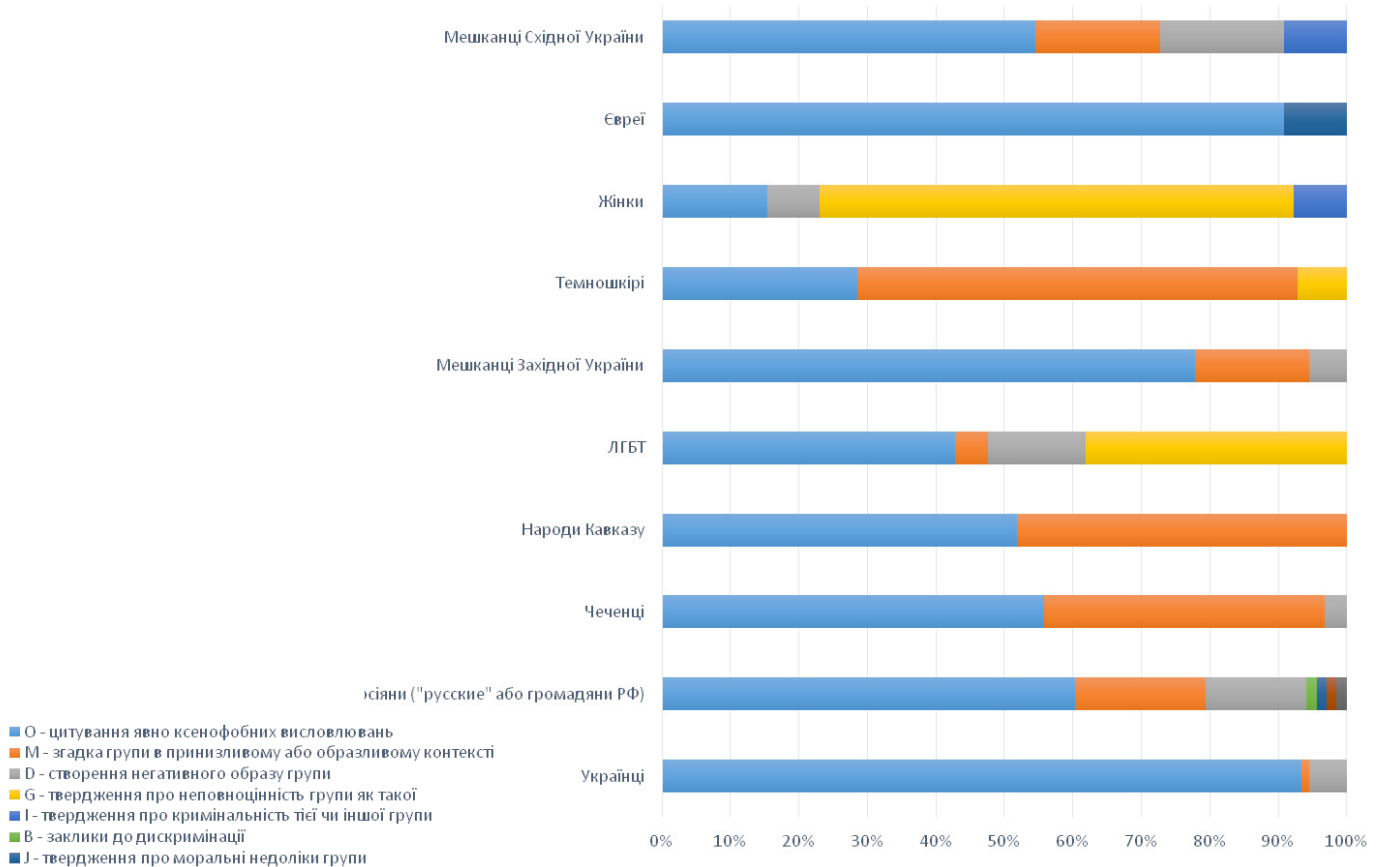

18 ОГЛЯД ТЕНДЕНЦІЙ І РЕЗУЛЬТАТІВ

Також варто розглянути те, якими були тенденції використання різних видів мови ворожнечі щодо окремих об'єктів.

Види мови ворожнечі/об'єкти

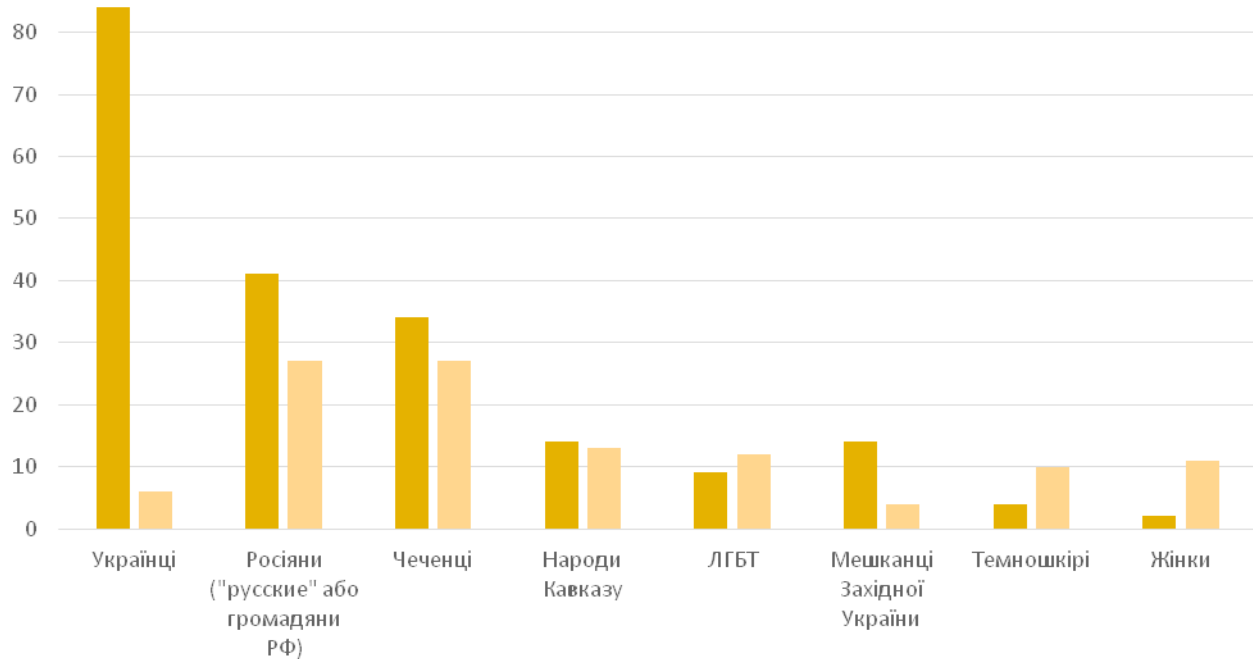

Варто також зазначити, що щодо окремих груп рівень «власної» мови ворожнечі перевищував цитування, хоча в більшості випадків цитування було домінантним видом мови ворожнечі в моніторингу.

■ Цитування
■ Власна мова

Цитування vs. авторство

МОНІТОРИНГ ЗА ТИПАМИ ЗМІ

/ ДРУКОВАНІ МЕДІА
/ ІНТЕРНЕТ ЗМІ
/ ТЕЛЕБАЧЕННЯ

ДРУКОВАНІ МЕДІА

УПЕРЕДЖЕННЯ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНОСТІ

Приписування кримінальності окремим етносам характерне для газети «Факты», яка публікує статті, написані на основі кримінальних звітів правоохоронних органів. В одному з таких матеріалів «В Московском метро чеченец открыл огонь по белорусам, один из них в коме» від 23.04.2014, автор Анна Джеджула пише:

«Московская полиция задержала чеченца, устроившего в ночь на понедельник стрельбу из травматического пистолета в поезде метро следовавшем от станции метро «Парк культуры» до Кропоткинской».

Особливість такої публікації в тому, що авторка описує кілька злочинів, але у заголовку акцентує увагу саме на національності лише одного з підозрюваних у скоєнні злочину. Такого роду публікації закріплюють серед читачів негативний образ «чеченців-злочинців».

Конфлікт на сході України, що розпочався на початку 2014 року, лише посилив подібні стереотипи. Поява терористичних угруповань, серед яких орудують так звані «кадірівці», спричинили нову хвилю мови ворожнечі. Журналісти, змальовуючи, які терористичні угруповання воюють на території України, публікували матеріали з виокремленням лише деяких груп:

«Вдруг опять штурм начнется, а наши (так называют пророссийски настроенные граждане местных ополченцев. Авт.) и русские (российские военные диверсанты. — Авт.), и «нерусские» (среди российских военных есть чеченцы, а в Горловке видели краснодарских ромов — Авт.)»

(«Факты» за 08.05.2014,
автор Егор Круцилин).

Такі узагальнення призводять до поширення тверджень, що усі чеченці — терористи (характерним також є окремий акцент, зроблений на ромax).

Поширені стереотипи щодо ромів з'являлися у друкованих медіа і в інших контекстах.

Протягом моніторингу в друкованих ЗМІ було зафіксовано 173 випадки використання мови ворожнечі, серед них 58 випадків, коли авторами мови ворожнечі були самі журналісти (тим не менш, нагадаємо, цитування нами також класифікується як мова ворожнечі).

Друковані видання

Яскравий приклад — матеріал газети «Сегодня» (за 23.04.2014). Редакція публікує статтю, сам лише заголовок якої насторожує: «Резонансные истории, криминал в Украине и цыганский мир». У ній автор вживає узагальнення про кримінальність ромів:

«Здесь покупка ребенка — обычное дело, автоматы — не оружие, а просто необходимая вещь, цыганский барон живет в трехэтажном доме без водопровода, а жена стирает и готовит на дождевой воде».

Подібного роду повідомлення лише транслюють стереотипи та посилюють негативне ставлення до ромів у суспільстві.

НАЦІОНАЛЬНІСТЬ/ЕТНІЧНІСТЬ

В публікаціях трапляються випадки, коли автори намагаються замаскувати свою неприязнь до інших національностей. В статті журналу «Корреспондент» від 14.02.2014 під назвою «Рыбный день» журналіст Вікторія Антуневич намагається підвести читачів до думки, що у Великій Британії лише араби, а не європейці, можуть працювати обслугою:

«Я абсолютно терпима к другим расам и национальностям, но с непривычки смущало огромное количество чернокожих, арабов и индийцев. Именно они являются обслуживающим персоналом в местных гостиницах, пабах, ресторанах, магазинах и таксистами — на такой работе мне не удалось заметить ни одного европейца.»

СТЕРЕОТИПИ ТА НАДМІРНИЙ «КРЕАТИВ»

Досить часто видання вдаються до надмірного креативу. Наприклад, «Комсомольская правда в Украине» 13.03.2014 вмістила статтю «У Майкла Джексона есть внебрачный сын» авторства Єлени Лаптевої з перекручуванням фрази з російської пісні та негативним акцентом на етносі кольорі шкіри:

«Брендон Ховард (слева) — на Майкла Джексона похожий парень чернокожий».

Крім цього, деякі видання застосовують «креативну» верстку. В одній з публікацій журналісти «Комсомольской правды в Украине» Артем Маслаков та Єлена Шинкаренко 25.03.2014 пишуть про мітинги на сході України. Вони ще в заголовку акцентують увагу на кольорі шкіри

одного з мітингувальників:

«В Донецке митингует темнокожий «лимоновец»».

На цій же шпальті оприлюднено ще один матеріал з заголовком

«Противотанковый ров на Донбассе остановит африканскую чуму свиней».

«НОВОМОВА»

Характерно, що після подій Майдану та під час загострення україно-російських відносин, друковані медіа буквально рясніють образливим узагальненням груп осіб за територіальним походженням, та навіть окремих етносів. Найчастіше використовують новотвори на кшталт «єврохохли», або ж розширюють та надають нового забарвлення таким словам, які існували раніше — як-от «східняки», «західняки» і тому подібне.

«Тому, доставши ляпаса від западенців, Схід мститиметься. Довго й жорстоко. Така його онтологія. Він завжди буде злий»

— стаття «Західна Україна — на вихід», автор Остап Дроздов, газета

«Дзеркало тижня», 12-18.04.2014. Такі вислови не лише відображали, а й посилювали відчуття протистояння між жителями східних та західних регіонів України.

Щодо ж поширеного цитування — наприклад, журналіст Александр Левит з газети «Факты» у своїй статті «Вы хотели оскорбить нас, а оскорбили себя...» від 4.06.2014 цитує слова відомого режисера Микити Михалкова:

«Одесситы дали ответ главе российского Союза кинематографистов Никите Михалкову, считающему их город «бандеровским», а жителей — «бандерлогами»».

«РЕТРАНСЛЯТОРИ КСЕНОФОБІЇ»

Як вже зазначалося, друковані ЗМІ зловживають цитуванням радикально налаштованих відомих особистостей і стають ретранслятором їхніх думок. Часто поширеність цитування конкретного вислову не співвідносна зі справжньою вагою думки автора висловлювання у суспільній свідомості, — однак цитується через провокативність вислову і

для ілюстрування ставлення цілої спільноти чи мешканців цілої країни. Наприклад, журнал «Корреспондент» 10.01.2014 цитує гумориста Михайла Здорнова:

«Еврохохлы так называемые — они нас обвиняют, что Россия делает Украину колонией. Какая колония может быть из страны, которая ничего не производит? У меня пена для бритья украинская, ею даже бриться нельзя. Конфеты есть нельзя».

У деяких випадках журнал «Корреспондент» передруковує цитати відомих світових видань, які містять ознаки мови ворожнечі. Без додаткових пояснень таке цитування свідчить про те, що редакція журналу підтримує подібні думки. Наприклад, 07.02.2014 редакція в окремій рубриці цитує одну з європейських газет з образливим висловленням щодо ЛГБТ-спільноти:

«Более 61 тыс. жителей немецкой земли Баден-Вюртемберг подписались под петицией против провидения в школах занятий, на которых будут более подробно рассказывать о гомосексуализме и о том, что не все люди подпадают под стандартную схему «мужчина и женщина».

ІНТЕРНЕТ-ЗМІ

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРИКЛАДИ

Помітним було почастищення використання таких видів мови ворожнечі, як «звинувачення групи у спробах захоплення влади чи територіальної експансії», «звинувачення у негативному впливі на суспільство, державу», «згадування в принизливому чи образливому контексті» тощо. Власне, об'єктами мови ворожнечі у січні-лютому 2014 р. (час активних дій Євромайдану та тодішньої влади) здебільшого ставали представники Майдану, мешканці Західної України, та європейці —

«одержимі ідеєю будь-якою метою відірвати Україну від Росії та Євразійського Союзу, їх заклики до масових протестів, що призвели до страшних наслідків, які ми ніколи не забудемо»

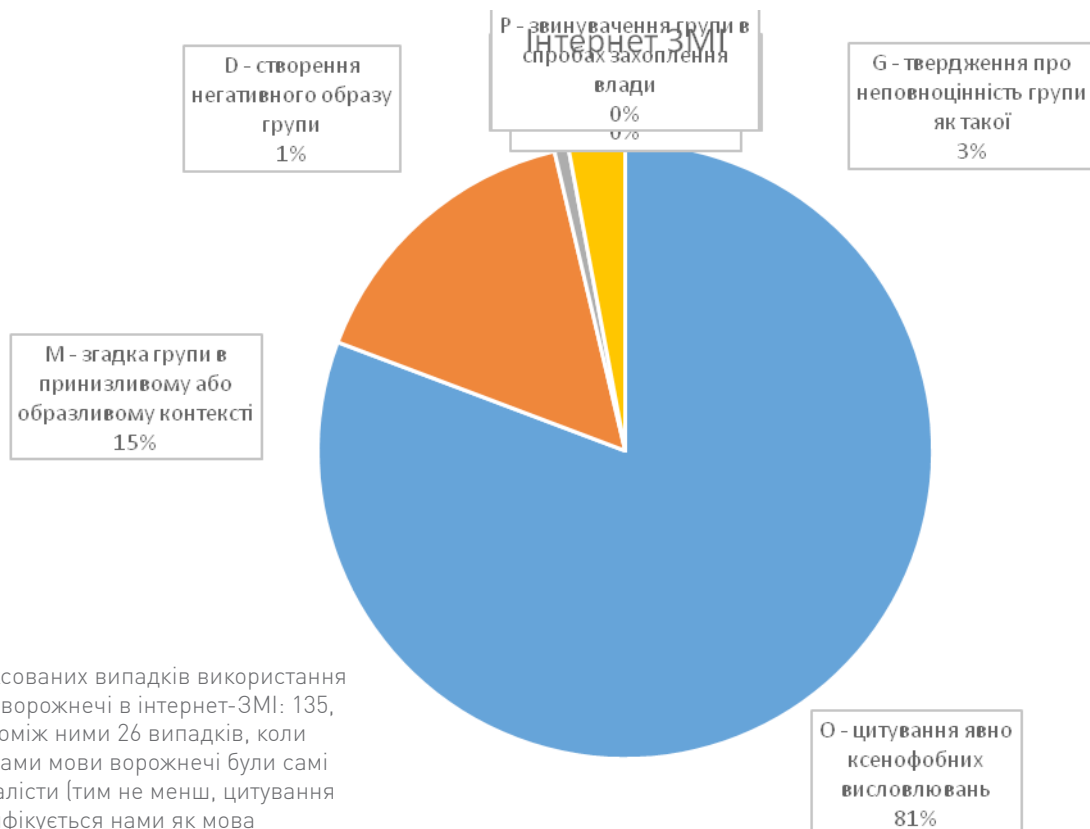
(Інтерфакс-Україна, 02.02.2014)

та американці, які

«фінансують українських опозиціонерів і акції протесту, а на території американського посольства проходять інструктаж бойовики»

(Інтерфакс-Україна, 07.02.2014).

26 МОНИТОРИНГ ЗА ТИПАМИ ЗМІ

Зафіксованих випадків використання мови ворожнечі в інтернет-ЗМІ: 135, них поміж ними 26 випадків, коли авторами мови ворожнечі були самі журналісти (тим не менш, цитування класифікується нами як мова ворожнечі).

У березні 2014 року найбільше уваги в Інтернет-ЗМІ було приділено, очікувано, подіям у Криму. Введення військ без розпізнавальної символіки, які потім були визнані російськими, проведення референдуму щодо від'єднання АРК від України під наглядом озброєних людей, а потім приєднання Криму до РФ як окремого суб'єкта Російської Федерації — події, які спричинили емоційні висловлювання негативного забарвлення з різних сторін. Знову ж таки, авторами таких висловлювань виступали найбільше політики, а також редакції, які, використовуючи мову ворожнечі, посилалися на інших людей, не називаючи їх, і брали такі вислови у лапки. Найчастіше об'єктами мови ворожнечі у березні виступали росіяни, яких визнали основними винуватцями «безчинств» у Криму та на інших українських територіях. Цитувалися і принизливі етноніми.

«Основна причина великих втрат — несподіване для військового керівництва держави відкрите вторгнення кацапів і їх удари в тил нашим військам, які вже додушували сепарську наволоч», — вважає Ярош»

(Українська Правда, 31.08.2014)

«Аваков стверджує, що кордон із Росією практично перекритий, прикордонники щодня затримують сотні росіян «із сумнівними намірами»

(Радіо Свобода, 16.03.2014).

Окремої уваги заслуговує така група як кримські татари, яка із подіями в Криму стала ототожнюватися в українських Інтернет-ЗМІ із борцями за єдність і незалежність України. Коли з боку проросійських сил ця група виступала як «екстремістськи налаштована» (Кореспондент, 04.05.2014), то у повідомленнях проукраїнських інтернет-ЗМІ кримські татари виступали жертвами у боротьбі з російським режимом.

«Вони казали, що Крим — це Росія, що Крим не для кримських татар. «Вас всіх звідси гнати треба». Коли мій син відповів, що їм треба вибирати слова, то вони вдарили і повалили його», — розповіла мати

(Українська правда, 09.04.2014).

Росіяни (там, де можна було ідентифікувати точніше — усе ж найчастіше громадяни Росії чи представники держави РФ) продовжили бути основним об'єктом мови ворожнечі у квітні-травні 2014 року. Крім того, до

росіян, як до об'єкту мови ворожнечі, додалися вихідці з Чеченської республіки, приналежність до яких політики й журналісти визначали за

«акцентом і бородою»

(Українська правда, 23.04.2014),

«кавказькою зовнішністю»

(Кореспондент, 24.05.2014),

(Українська правда, 24.05.2014).

Своєю чергою, почастишали мовні «напади» і на таку групу як українці — в основному, з боку російських політиків, представників так званих Донецької та Луганської «народних республік». Зокрема, президент Росії Володимир Путін висловив думку, що українці, які проживають на заході України, були «другосортними людьми» в складі різних імперій. В тому, що російські політики сприймають українців тільки в негативному світлі, не мають сумнівів і самі журналісти. Так, в Українській правді 26.05.2014 вийшов матеріал із таким заголовком

«Медведев пояснює анексованому Криму, що воду відключили злі українці»,

хоча прямої такої цитати у тексті немає.

Новини українських Інтернет-ЗМІ другої половини року концентрувалися навколо бойових дій на українському Сході, дипломатичної війни між Росією, Україною, США та Євросоюзом. Через це найчастіше об'єктами мови ворожнечі ставали росіяни та українці, а також вихідці з Кавказу, як одні з учасників бойових дій.

Контекст війни зумовив почастищення використання таких видів мови ворожнечі як «звинувачення групи у спробах захоплення влади чи територіальної експансії», «створення негативного образу групи», «згадування про кримінальність групи». Зокрема, чеченці виступали

«чеченськими убийцями, посланними Кадыровим»

(Кореспондент, 02.06.2014),

чеченці «звикли воювати і сумують за цим»
(Українська правда, 02.06.2014).

Окрім чеченців об'єктами мови ворожнечі стали, зокрема, осетини:

«Із-під Новоазовська у напрямку Маріуполя рушила група бойовиків, яка складається з «кадіривців», осетинів, «козаків» і місцевих

прихильників т.зв. «ДНР» «ЛНР»
(Українська правда від 29.10.2014).

Зустрічалось чимало випадків наголошення журналістами на «кавказькій зовнішності», «кавказькій національності», «кавказькому акценті» учасників бойових дій.

Друга половина року пройшла у постійних мовних перепалках між політиками, чиновниками, відомими особами України та Росії. Так, український прем'єр-міністр Арсеній Яценюк зазначав, що «веры нет, тем более россиянам»

(Кореспондент, 17.09.2014),

«нехай росіяни свій шантаж залишать для себе»
(Інтерфакс-Україна, 19.09.2014),

«знаючи росіян, можна підписати договір, заплатити, і нічого не отримати, знаю я ці російські штуки»

(Українська правда, 21.10.2014),

«газ воруют русские»

(Українська правда, 03.06.2014)

тощо. З боку Росії лунали окремі цитати, коли капітан літака «Аерофлоту» сказав пасажирам, що

«ми летимо над залишками України, де живуть бандерівці та інший бруд»

(Українська правда, 14.08.2014),

заяви співака Іосіфа Кобзона про те, що

«Майдан зомбував українців, вони самі стали терористами»

(Кореспондент, 21.11.2014).

Зросли випадки використання мови ворожнечі щодо американців з боку проросійських сепаратистів та російських чиновників. —

«Аби не американці. Ось вони явне зло!», — заявив він»

(Українська правда від 18.06.2014).

Також через зростання кількості вимушених переселенців з місць, де велися військові дії, на мирних територіях — у ЗМІ почали зростати мовні випадки на адресу мешканців Донбасу. Зокрема, мова про твердження щодо того, що серед переселенців є

«ворожі агенти»

(Інтерфакс-Україна, 19.09.2014),

а також звертання уваги аудиторії на походження людини під час побутового злочину

(«Житель Донецка избил киевлянина, сделавшего ему замечание»,
Кореспондент, 15.12.2014).

Друге півріччя 2014 року характеризується зростанням мовних випадів стосовно представників ЛГБТ-спільноти та темношкірих людей. Найчастіше журналісти звертали увагу на «нетрадиційну сексуальну орієнтацію», або цитували інших осіб

(«Православні, мусульманські цінності, спрямовані на створення нормальної родини, мають культивуватися і заохочуватися, а то почнеться, як на Заході: чоловіки будуть шлюби укладати. Ви що геть збожеволіли?» — сказав Аксьонов»,
Радіо Свобода, 02.09.2014;

«В последующей переписке в микроблоге министр уточнил, что к подобным выступлениям относятся слова Охлобыстина о том, что геев надо сжигать»,
Кореспондент, 21.10.2014).

Зустрічалися і яскраві випадки застоювання ксенофобських висловлювань самими журналістами, наприклад, у заголовку —

«Ку-клукс-клан пополнится неграми и геями» —
ореспондент від 11.11.2014.

ТЕЛЕБАЧЕННЯ

Наростання проявів використання мови ворожнечі можна співставити розвитком зі змінами соціально-політичної ситуації в країні. Так, за звітний період, можна виокремити наступні тенденції у використанні мови ворожнечі та пов'язані з ними події:

1. Період Євромайдану. Від 1.01.2014 та до 1.03.2014, можна прослідкувати чітку лінію вживання мови ворожнечі на телебаченні за регіональною ознакою. Так, в цей період характерним є вживання таких висловлювань як «бандерівці» (жителі Західної України), «фашисти» та «екстремісти», здебільшого в негативному забарвленні. Хоча нерідко такі вислови цитувалися на представлення точки зору опонентів:

«В Росії нас (українців) називають фашистами, бандитами, якимись екстремістами і т.д.».

2. Починаючи з окупації Криму, акцент у висловах змістився до чіткого розрізнення груп. Можна відмітити чітке відмежування українців від росіян (чи прихильників Росії) з приписуван-

ням тій та іншій групі конкретних рис здебільшого негативного характеру з акцентом на поточних проблемах окупації Криму.

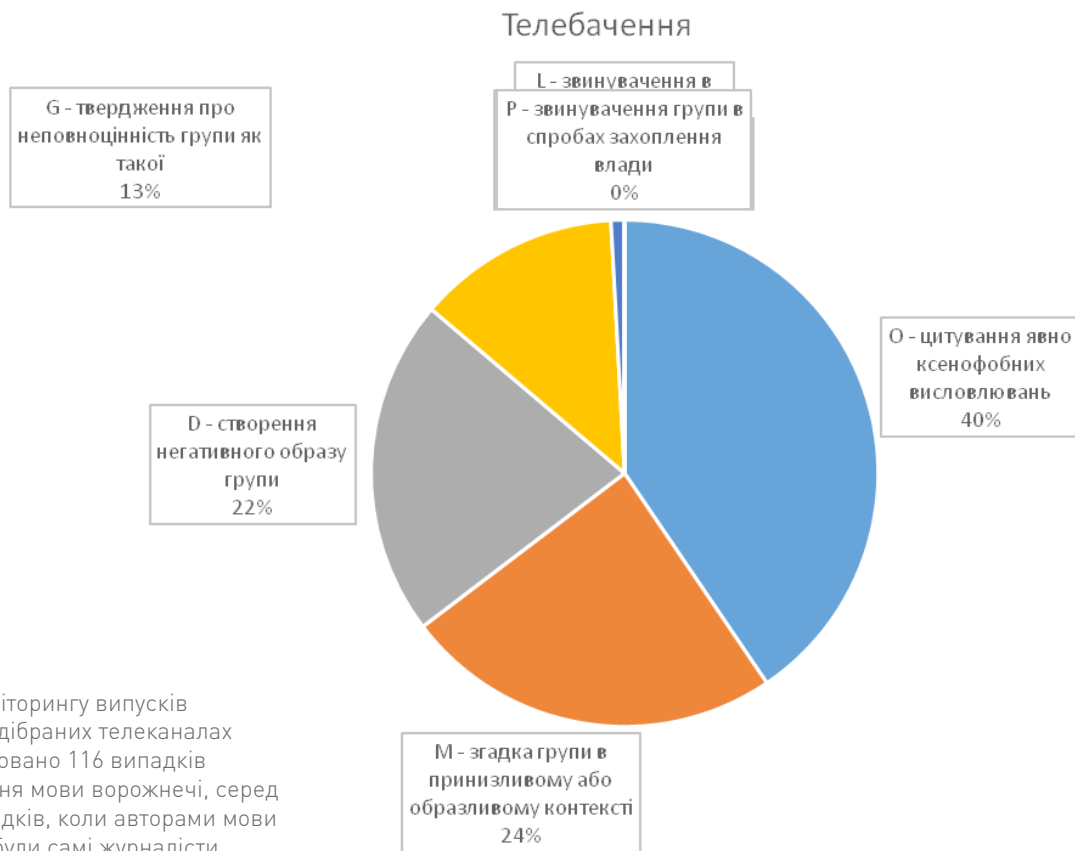
До прикладу,

«це бандерівці намагаються втягнути кримських татар у конфлікт»;

«вообще то, в Москве бандеровцев тоже хватает, да? так вот, если откровенно: мы их боимся, да. Но их еще мало и страх можно преодолеть тем, что нас много, то есть чем нас больше, тем они мельче. Что касается Украины, то это не Украина, это Россия»;

«...а те, що там (в Дніпропетровську) є такі деякі люди, які проросійські, ну це скрізь є, провокатори якісь».

3. Важливо зазначити, що із загостренням ситуації на Сході України, в період кінця травня-початку червня 2014, виокремилася ціла низка випадків вживання мови ворожнечі за етнічною ознакою. Так, в цей проміжок особливо, а також впродовж решти часу звітного періоду, зростає кількість згадувань «чеченців», «людей кавказької зовнішності» з яскраво вираженими негативними конотаціями;

Під час моніторингу випусків новин на відібраних телеканалах було зафіксовано 116 випадків використання мови ворожнечі, серед них 69 випадків, коли авторами мови ворожнечі були самі журналісти.

«восточная внешность, характерные жесты, кавказский акцент. так кто же эти люди, и почему они здесь воюют?»;

«[про чеченцев] Жестокость и бесчеловечность, их методы: пытки и зверские расправы»;

«погрози у фізичній розправі, методи тиску, залякування від осіб, ну як ми говоримо, з кавказьким акцентом...».

4. Окрім яскраво виражених періодів використання мови ворожнечі в контексті військово-політичних подій на території України, були зафіксовані окремі випадки мови ворожнечі за іншими ознаками:

«« черный» рынок, или негробанк — про продажу валюты темнокожими»;

«жінки (матері, дружини, сестри)! не дозволяйте чоловікам зіткнутися у силовому протистоянні, допоможіть всім усвідомити справжню цінність життя і миру».

Також впродовж першого періоду моніторингу були виявлені деякі інші тенденції. Наприклад, слово «бандерівець» змінювало свою конотацію з край негативно позначення жителя Західної України, трансформувавшись в негативне

позначення усіх проукраїнськи налаштованих осіб, до позитивного позначення патріотів України.

За другу половину моніторингу (липень — грудень 2014) варто відзначити наступні тренди у вживанні мови ворожнечі в українських телеЗМІ:

1. на тлі розгортання військового конфлікту на сході України, проведення Антитерористичної операції (АТО), а також відверто агресивної зовнішньої політики Російської Федерації, українські медіа достатньо часто дозволяли собі використання мови ворожнечі стосовно росіян (як громадян РФ⁴, так і етнічних росіян):

«... на передовій все частіше з'являються росіяни з надсучасними дорогими снайперськими гвинтівками — це така розвага у них — постріляти українців»

«Для чого нам російський ринок, вони [росіяни] — овощі»

⁴ Варто зазначити, що монітор свідомо враховувала обидва виміри розуміння слова «росіянин», адже прослідковувалася чітка тенденція наростання несприйняття і ворожнечі стосовно усіх людей, що тим чи іншим чином асоціювалися з Росією.

2. також в другій половині 2014 року спостерігалася інтенсифікація тенденції попереднього періоду — вживання мови ворожнечі стосовно чеченців [20 % від усіх зафіксованих випадків]:

«О том, что над украинскими добровольцами издевались чеченцы, нам подтвердили ребята, вышедшие из Иловайского котла»

«На вулицях селища — жодної живої душі, люди ще не оговталися від розбою бойовиків. Тут орудували казаки разом з чеченцями, [люди] просто бояться виходити з будинків»

3. продовжуючи тему попередньої тези, мову ворожнечі вживали й щодо інших етнічних та релігійних груп:

«Практично без перерв тут працюють комунальники — вивозять сміття, контейнер за контейнером. Воно тут кругом — всюди, де є хасиди, валяються якісь недоїдки, пакети чи бляшанки»

4. з огляду на події, що розгорталися в Україні протягом усього 2014 року, беручи до уваги жахи війни, з якими стикнулися люди, можна відзначити зростання проявів солідарності та

патріотизму поміж населенням України. Разом із тим, поруч із позитивною риторикою об'єднання та спільної справи, збільшилась кількість проявів патріархального погляду на суспільство. Так, дедалі частіше фіксувалися випадки використання ворожнечі специфічної оцінки ролі жінок/дівчат поруч із героїзацією чоловіків :

«7 ранку — заспані городяни збираються біля автобуса: зовсім юні хлопці, солідні чоловіки і, навіть, жінки залишають звичайні справи заради курсів самооборони»

«Підрозділам на цій ділянці передової вкрай бракує медиків, відповідно, рятувати поранених просто під вогнем дедалі частіше беруться жінки»

5. В 2014 році Україна стикнулася із ще одним, новим для неї явищем, — внутрішньо переміщеними особами. Одразу ж суспільний дискурс наповнився риторикою іншування та чіткого виокремлення цієї групи. Хоча в першому періоді моніторингу фіксувалися лише поодинокі випадки використання мови ворожнечі щодо переселенців, — в другому періоді ця тема зайняла 5-те місце за частотою

вживання в моніторингу матеріалів телебачення:

«Если они [переселенцы] сильно мерзнут — они получают деньги, каждая семья свыше 3500 грн, еще ни одна семья ни копейки не положила в санаторий. На счетах — ноль, возникает вопрос: за какие деньги можно наладить... Возникает чисто потребительское настроение: вы мне обязаны это дать, заплатите за что-нибудь...» .

ВИСНОВКИ

Аналіз даних моніторингу дає змогу краще зрозуміти тенденції вживання мови ворожнечі в українських ЗМІ та дійти наступних висновків щодо її поширення у 2014 році:

- динаміка вживання мови ворожнечі за типами ЗМІ корелює із суспільними процесами, тому як для інтернет-видань, так і для друкованих ЗМІ або телебачення, не формат медіа-ресурсу, а подієвий контекст роботи має визначальне значення. Так, наприклад, те, як змінювалися і кількість проявів мови ворожнечі, і види мови ворожнечі протягом моніторингового періоду, були схожими у різних типах ЗМІ.
- цитування ксенофобних висловлювань складає основну частину всіх проявів мови ворожнечі, відповідно, ЗМІ виступають «ретрансляторами», які поширюють відповідні думки та лексику через публікації. В той же час, стосовно деяких груп (наприклад, жінки, ЛГБТ, темношкірі) журналісти

використовують власні слова для передачі упереджень частіше, ніж цитати.

- ЗМІ і відображають ситуацію в суспільстві — і підтримують та посилюють певні суспільні тенденції. У складні періоди ЗМІ можуть відіграти значну роль у підтримці та нарощуванні напруженості у суспільстві. Акцентування на мові ворожнечі поміж представниками тих чи інших кіл, суспільних груп чи держав може бути важливим для аудиторії — однак подекуди це стає основною новиною, спричиняючись винятково до ескалації конфліктів.
- В процесі моніторингу було визначено 45 різних груп, щодо яких було помічено вживання мови ворожнечі. Поміж ними — групи, які часто є об'єктами стереотипів і не мають конкретного визначення, крім як в уяві того, хто цим стереотипом керується. Яскравий приклад — люди «східної зовнішності» — група, про яку автори згадали в негативному тоні без будь-яких уточнень щодо конкретних характеристик.

Вживання таких узагальнень говорить про відсутність належного підходу до встановлення фактів та надання правдивої інформації, оскільки ретельна підготовка матеріалу дозволяє перейти від узагальнень до конкретики.

- нові обставини, які мають велике значення для суспільства, також створюють нові виклики для медійників. Використання «свіжих» та «модних» слів — простий спосіб приєднатися до загального дискурсу та привернути увагу аудиторії. Тим не менш, використання стереотипів у цьому випадку не просто відображає реальність, але й призводить до розвитку упереджень та поширення негативних настроїв щодо певних груп людей.

Протидія мові ворожнечі починається із усвідомлення масштабу та причин проблеми. Саме тому ми пропонуємо цей звіт як можливість поглянути на проблему дистанції дещо відсторонено

та, маючи ресурс часу й досвіду, проаналізувати тенденції вживання мови ворожнечі в контексті як професійних стандартів, так і впливу на суспільні відносини.

Водночас, моніторинг мови ворожнечі може бути важливим інструментом не лише медійної професійної, а й суспільної самодіагностики. За досвідом даного проекту ми переконані, що такі моніторинги варто продовжувати — взявши до уваги недоліки, особливості та здобутки даного проекту.

Запобігання мові ворожнечі — обов'язкова складова професійної журналістської етики. Журналісти тим самим висловлюють повагу до своєї аудиторії та можуть претендувати на довіру та впевненість в їх об'єктивності незалежно від зовнішніх факторів. Це — тим більше важливо, що роль ЗМІ в ескаляції конфліктів — чи, навпаки, пошуку шляхів до їх розв'язання — після досвіду 2013-2015 рр. в Україні важко переоцінити.

Колектив авторів:
Максим Буткевич
Олена Бондаренко

Моніторинг ЗМІ:
Руслана Панухник
Ярослав Мізай
Олена Чуранова

Редакція та упорядкування:
Максим Буткевич
Олена Бондаренко
Ірина Федорович

Дизайн:
Марина Дикуха

Верстка:
Фаїна Козирева

